

CONSIDERATIONS UPON THE LEXICO-GRAMMATICAL CLASS OF THE NUMERAL

Ștefan GĂITĂNARU, Professor, PhD, University of Pitești

Abstract: The problems regarding the numeral have begun along with the establishment and the setting of the bounds to the class and its constituent subclasses.

Some landmarks: the denial of the class (Luiza Seche, 1960), the consideration of the cardinal and the ordinal only (Sanda Golopenția Eretescu, 1965, GBLR, 2011), the classical configuration (GALR, 2005/2008).

The present study tries to bring in some edifications on the individualizing features of the class and its subclasses; and to reconsider the problems that the recent studies have released. In reaching the new arguments, there is a need for using a combination between both modern and traditional methods.

Keywords: quantifier, diagnostic context, gradation, substitute, +exactness

1. Toate cele trei direcții importante în care s-a desfășurat de-a lungul timpului cercetarea gramaticală a numeralului se regăsesc în faza actuală. Este vorba de: descrierea claselor prin supralicitarea zonelor de interferență; desființarea numeralului ca parte de vorbire cu distribuția în alte clase prin diversificarea acestora; restrângerea numărului de subclase la două (cardinal și ordinal).

Studiul de față își propune să edifice clasa prin evidențierea trăsăturii semantice specifice, a trăsăturilor morfologice individualizatoare și prin apelul la contextul diagnostic.

2. Prima direcție, cea a acceptării clasei, în ciuda zonelor extinse de interferență, este urmată de lucrările normative: GLR, 1954 /*Limba română*, 1956; GLR, 1963/1966 și GALR, 2005/2008.

2.1. În prima fază (GLR, 1954), în sfera cardinalelor sunt incluse și colectivele, fracționarele distributivele și adverbialele.

Ordinalele formează o a doua clasă. În plus, pronumele nehotărâte cantitative (*mulți, puțini, câțiva...*) sunt considerate numere nehotărâte; în minus, nu se observă că adverbialul este de două feluri: adverbialul cardinal (*de trei ori*) și adverbialul ordinal (*a treia oară*).

Interferența este afirmată tranșant: „Numerele cardinale hotărâte au valoare de adjectiv sau de substantiv”¹; Numerele ordinale „au rol de adjective, de substantive sau de adverbe”²; „Numerele adverbiale au rol de adverb”³...

2.2. Un deceniu mai târziu, GLR (1963/1966), exclude cardinalele nehotărâte, dar nu identifică distincția cardinal-ordinal în sfera adverbialului.

Interferența este subliniată în același fel. „Numerele care exprimă un număr concret pot fi: a) Adverbiale (...); b) Substantivale⁴ (...) Numerele colective pot avea valoare adjectivală (...) sau substantivală⁵...

¹ LR 1956: 115

² Ibidem: 120

³ Ibidem

2.3. În faza actuală, GALR, 2005/2008, continuă un studiu anterior al Gabrielei Pană Dindelegan, *Despre valorile numeralului*, în care, în zona de interferență, este inclusă și valoarea pronominală. Un pas înainte este făcut de gramatica normativă actuală prin scoaterea numeralelor operaționale din sfera cardinalului.

3. În cea de-a doua direcție, în care cercetătorii nu au ținut cont de specificările anterioare, a susținut cu diferite argumente, cele mai multe din zona de interferență, desființarea numeralului ca parte de vorbire.

3.1. În 1960, Luiza Seche, în urma unui studiu cu argumente neadecvate din textele vechi, a concluzionat: „Credem că faptele de limbă ne îndreptățesc să considerăm că numeralul nu există ca parte de vorbire independentă. În realitate avem de-a face cu adjective (respectiv substantive, rar adverbe) de tip special cu sens cantitativ sau ordinal care trebuie repartizate la cele trei categorii morfologice, prin desființarea celei de-a patra, cu totul hibridă”⁶.

3.2. În 1971, Barbu B. Berceanu arată că „Numeralul nu este o parte de vorbire în sensul în care este adjectivul, substantivul sau pronumele. El nu are o formă proprie, formele lui fiind fie de adjectiv, fie de substantiv, fie rezultate dintr-un amestec de forme adjectivale cu forme substantivale”⁷.

Dacă ar fi substantive, numeralele ar satisface contextul diagnostic de tip substantival⁸. Dacă ar fi adjective, ar trebui, cu excepția primelor două, care au flexiune sintetică, să fie caracterizate prin invariabilitate sub aspectul formei, dar nu sub cel al gradației. Este adevărat că sunt puține adjective care au categoria gradației, dar nici un numeral nu o posedă.

În demonstrațiile lui Barbu B. Berceanu multiplicativele sunt verbe, iar adverbialele - adverbe.

3.3. În GLR, 2008, Dumitru Irimia scrie despre *pronumele de cuantificare*, expresie prin care definește substituttele cantitative, cele pe care Iorgu Iordan le numea, cu o jumătate de secol înainte, numerale.

În regres față de cercetarea actuală, sunt admise lângă numerale pronumele de cuantificare nedeterminată (*mulți, puțini, câțiva...*); sunt descrise pronumele ordinale, adverbialele sunt excluse, iar multiplicativele sunt trecute la adverbe⁹.

4.1. Limitarea clasei la cardinale și ordinale a fost operată de Sanda Golopenția Eretescu, în 1965, celelalte fiind distribuite, cu destulă ușurință, la alte părți de vorbire. De fapt, este vorba de un singur numeral, cel cardinal, ordinalul fiind considerat o formă flexionară a acestuia. La această concluzie se ajunge prin instituirea unui context diagnostic pentru cardinal, fără să se observe că în aceeași manieră se poate construi câte un context diagnostic pentru fiecare tip de numeral, cu aceiași formanți cu care aceste numerale se formează de la cardinal: *de câte ori anume a venit? – de trei ori; a câta oară anume a venit? – a treia oară...*

⁴ GLR, 1963: 186

⁵ Ibidem: 191

⁶ Seche, 1960: 70

⁷ Berceanu, 1971: 155

⁸ Diaconescu, 1970: 71-72

⁹ Irimia, 2008: 144, 150

4.2. În același fel operează și GBLR, 2010, reținând cardinalul și ordinalul și incluzându-le pe celelalte, așa cum se făcuse și până acum, în diversitatea altor părți de vorbire¹⁰.

Surprinde un defect major de distribuție: dacă gramaticienii au reușit de-a lungul timpului să excludă pronumele nedefinite din sfera numeralului, considerând trăsătura +*exactitate* ca definitorie, acum se petrece fenomenul invers: „Colectivele *amândoi/amândouă, tustrei/tustrele, câteșitrei/câteșitrele* (care se comportă ca *toți/toate*) și *ambii/amele* ... figurează în această lucrare la pronumele (și adjectivele) nedefinite”¹¹. Se ignoră, ceea ce este absurd, că numeralele colective, ca numerale operaționale, desemnează formarea de mulțimi finite, având, în consecință, trăsătura specifică numeralului + *exactitate*.

5. Urmărind demonstrațiile din cele trei direcții importante de cercetare, se constată că invocarea unor trăsături și ignorarea altora *ad opportunitatem* nu au condus la o poziție fermă în privința delimitării subclaselor de numerale și nici la o definiție a acestora în conformitate cu faptele de limbă.

5.1. O trăsătură comună a studiilor normative este aceea, destul de ciudată: se insistă de fiecare dată asupra celorlalte valori ale numeralului, specificându-se că acest lucru „explică de ce i se contestă calitatea de parte de vorbire”¹²; în schimb, nu există pasaje în textele lucrărilor respective care să explice când anumite cuvinte pot fi considerate chiar numerale, dincolo de alteritățile specificate.

5.2. Pentru a clarifica problemele numeralului, trebuie plecat de la definiția acestuia: Numeralul estimează și ordonează obiectele și acțiunile (numerale fundamentale) și exprimă anumite operații care se fac cu numerele (numerale operaționale).

De asemenea, trebuie specificat că numeralele intră în clasa substitutelor: ele sunt substitute cantitative, în timp ce pronumele sunt substitute calitative. Se realizează astfel, la nivelul limbajului natural, opoziția semnalată de semantica logică, între număr și concept.

Valoarea de substitut o presupune și pe cea de determinare, pe cea adjectivală: așa cum există adjective pronominale, există și adjective numerale. Acest lucru nu constituie un argument în a include la adjectiv nici pronumele nici numeralul.

Când este utilizat singur, nu are valoare substantivală. Așa cum adjectivul pronominal, când este singur, este pronume, tot astfel, adjectivul numeral, singur, este numeral. El este numeral și în virtutea calității lui de substitut, ceea ce nu caracterizează, în mod normal, substantivul.

În GALR, se fac specificări importante: „cu valoare de substitut, numeralul cardinal, asemenea pronumelui (...) Ca și pronumele, numeralul funcționează anaforic sau cataforic”¹³. Însă acestea nu conduc, la concluzia firească, aceea că valoarea de substitut cantitativ este cea care se identifică cu numeralul. Așadar, ori de câte ori numeralele se folosesc singure (în formulele numerice – șirul numerelor și operații aritmetice – sunt deictice numerice) sunt substitute cantitative, deci numerale.

¹⁰ GBLR, 2010: 180, 181

¹¹ Ibidem: 181

¹² GALR, I, 2008: 290

¹³ Ibidem: 291

5.3. Nu s-a observat însă, nici în textele normative, că numeralele cuantifică și acțiuni, nu numai obiecte. Pe cale de consecință, despre ele nu se mai poate spune că sunt adjectivale, ci adverbiale.

Și în cazul cuantificării verbale, ca și în cazul celei nominale, funcționează opoziția cardinal-ordinal. Există așadar, numeralul adverbial cardinal (*de trei ori*) și numeralul adverbial ordinal (*a treia oară*).

Adverbialul cardinal, spre deosebire de cardinalul nominal, nu poate fi utilizat fără regentul său verbal, întrucât acesta este, de regulă, predicat. Totuși: *Citind de trei ori am înțeles*; *Venirea de trei ori l-a edificat*. Subînțelegerile sunt foarte rare: *De trei ori la Iași, e prea mult*.

Deosebirea numeralului adverbial de adverbul cu care a fost identificat de multe ori se verifică prin cele trei exigențe ce caracterizează toate numeralele.

În primul rând, are trăsătura semantică + *exactitate*.

În al doilea rând, exprimă opoziții de număr, ca toate numeralele și nu o opoziție cantitativă ca celelalte părți de vorbire.

Opoziția singular – plural nu este o opoziție de număr, ci una cantitativă: singularul corespunde cu numărul *unu*, dar pluralul arată o cantitate nedefinită. În schimb, numeralul angajează tot atâtea raporturi cantitative câte numere există.

S-a arătat că „Sub aspectul numărului, numeralul conține lexical informația de număr (fiind inclusă în informația lui lexicală), nedistigând prin forme flexionare valorile de număr”¹⁴.

Nu s-a observat că opozițiile cantitative se exprimă la numeral prin algoritmi structurali: formule combinatorii între numele de unități și numele de clase, dispuse într-o ierarhie determinată (numeralele primare și componenții substantivali¹⁵).

O analiză amănunțită a algoritmilor structurali ai numeralului cardinal este făcută de Sanda Golopenția Eretescu, în studiul *Analiza structurală a numeralului românesc*¹⁶.

Aceste două trăsături se întâlnesc la toate tipurile de numere.

În al treilea rând, numeralul adverbial se distinge de adverbe și prin contextul său diagnostic, ce presupune o valență liberă, cerută, așa cum a prevăzut Sanda Golopenția Eretescu, de o structură interogativă: *de câte ori anume V? A câta oară anume V?*

În acest context nu pot apărea nici adverbele nici expresiile adverbiale cu structuri similare cu ale numeralului: *de câte ori anume ai venit?* - *de trei ori* - **de multe ori*.

5.4. În privința determinării adjectivale, GALR reconsideră, dintr-un alt punct de vedere, o problemă mai veche, aceea a legăturilor sintactice de la stânga la dreapta¹⁷.

Este vorba de identificarea raportului de determinare în expresii cu numere ce depășesc clasa superunităților: *douăzeci de studenți*.

Studiile tradiționaliste tranșează problema: Numeralul „de la douăzeci înainte... se leagă prin prepoziția *de* de substantivul pe care îl însoțește (...) de la douăzeci înainte se comportă ca un substantiv”¹⁸.

¹⁴ Pană Dindelegan, 2003: 77

¹⁵ Golopenția Eretescu, 1965: 385

¹⁶ Ibidem

¹⁷ Cf. Drașoveanu, 1997: 53

¹⁸ Drașoveanu, 1997: 53

Analizând comportamentul componentelor din expresii de tipul *douăzeci de oameni*, D.D. Drașoveanu concluzionează: „Suntem, prin urmare, de fapt, în prezența legăturii de la dreapta la stânga, „subst. + ←(de) subst”, atât la nivelul conținutului unui atribut prepozițional substantival (...) cât și la nivelul expresiei: în fața alternativei că un N se subordonează unui Ac sau viceversa, o considerăm ca unic acceptabilă pe ultima”¹⁹.

Studii mai noi, într-o demonstrație inversă, introduc în demonstrație fenomenul acordului, fiind luate în calcul expresii de tipul *douăzeci și doi de elevi – douăzeci și două de eleve*. Se arată că „prezența prepoziției *de* nu influențează acordul în gen al grupului numeral + substantiv, acordul funcționând peste limita prepoziției”²⁰.

În cele din urmă se reține că fenomenul acordului este singurul care contează în demonstrație: „Singur acordul în gen cu direcția substantiv-numeral este un semn clar de subordonare”²¹.

În felul acesta, construcțiile cu prepoziție sunt tratate ca și cele fără prepoziție, ce angajează unitățile și superunitățile.

Acordul peste prepoziție se întâmplă și în expresii ca *douăzeci și unu dintre elevi – douăzeci și una dintre eleve*, în care numeralele nu sunt considerate adjective, ci funcționează ca centru de grup. Se întâlnește în multe alte situații în condiții de normalitate: *unii dintre elevi - unele dintre eleve; multi dintre băieți - multe dintre fete...*

Recursul la analogia cu exemple de tipul *astfel de oameni* nu funcționează din două puncte de vedere: *astfel de* este locuțiune adjectivală (= *asemenea*), iar numeralul, urmat de propoziție, nu.

În al doilea rând, proba substituției le angajează diferit: *Au venit douăzeci de oameni – Au venit douăzeci; Au venit astfel de oameni - *Au venit astfel*²².

Teoria uniformizării adjectivale compară în plus expresiile *douăzeci și doi de elevi cu douăzeci și doi dintre elevi* și se concluzionează fără altă demonstrație: : “În prima construcție, central grupului îl constituie substantivul (și numai substantivul! Orice altă clasă morfologică este exclusă), iar numeralul (grupat cu prepoziția) îndeplinește funcția de atribut adjectival. În a doua construcție, centrul de grup îl formează numeralul cu valoare pronominală”²³. Dar, după cum se poate observa, și în al doilea exemplu se produce acordul peste prepoziție.

Din toate aceste argumente se deduce că simplificarea interpretativă promisă este grevată de contradicții evidente.

6. Studiile despre numeral, mai ales cele care au mizat pe zonele de interferență n-au depășit analogia ca metodă interpretativă. Conceperea numeralului ca un substitut cantitativ, cu exigențele specifice clasei (trăsătura semantică + exactitate; ordonarea ierarhică a constituenților clasei, ceea ce exclude comparația; existența pentru fiecare subtip de numeral a unui context diagnostic în care nu pot apărea elemente ale altor părți de vorbire și exprimarea

¹⁹ Ibidem: 55

²⁰ Pană Dindelegan, 2003: 79

²¹ Ibidem: 80

²² Neamțu, 2007: 131

²³ Pană Dindelegan, 2003: 81

algoritmă a opozițiilor cantitative) este în măsură să propună o descriere în acord cu faptele de limbă.

Bibliografie

Berceanu, 1971 – B.B. Berceanu

Diaconescu, 1970 – P. Diaconescu, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*,

București, Editura Academiei.

Drașoveanu, 1997 – D.D. Drașoveanu, *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Clusium.

GALR, I, 2008 – V. Guțu Romalo (coordonator), *Gramatica limbii române, I, Cuvântul*, București,

Editura Academiei.

GBLR, 2010 – G. Pană Dindelegan (coordonator), *Gramatica de bază a limbii române*, București,

Editura Univers Enciclopedic Gold.

GLR, 1963 – Al. Graur, M. Avram, L. Vasiliu (coordonatori), *Gramatica limbii române, I*, București, Editura Academiei.

Golopenția Eretescu, 1965 – S. Golopenția Eretescu, *Analiza structurală a numeralului românesc*,

în *SCL*, 3.

Irimia, 2008 – D. Irimia, *Gramatica limbii române*, Iași, Editura Polirom.

LR 1956 – Al. Graur ș.a. *Limba română. Fonetică-Vocabular-Gramatică*, București, Editura Academiei.

Neamțu, 2007 – G.G. Neamțu, *Teoria și practica analizei gramaticale. Distincții și ...distincții*,

Pitești, Editura Paralela 45.

Pană Dindelegan, 2003 – G. Pană Dindelegan, *Elemente de gramatică. Dificultăți, controverse, noi*

interpretări, București, Editura Humanitas.

Seche, 1960 – L. Seche, *În jurul categoriei numeralului*, în *LR*, nr. 3.